

Súčasný učiteľ v základnej škole – kompetentný odborník takmer na všetko

Current elementary school teacher – competent expert in almost everything

Mária Belešová

Abstract

The submitted contribution deals with the current status of teachers in primary schools, their competences and personal qualities. Too high social expectations apply to the teaching profession, they should also be experts in their subject area, they must be able to adapt their teaching to all pupils, their parents, school management and reform policy. The submitted proposal for reform changes does not meet the expectations of the teaching public and a clearly communicated reform element is absent. After all, the teacher is the one who creates opportunities for learning and supports the independent learning of students. Will this be the case even after the implementation of the currently ongoing school reform? In addition, education reform is happening without listening to teachers' demands. In the article, we also deal with how teachers in elementary schools perceive themselves, what duties they have to deal with constantly and which roles they often replace.

Keywords: Elementary school teacher. Competent expert. Teaching public.

Úvod

Reforma školstva je názov pre cieľ zmeniť verejné školstvo. Význam a vzdelávacie metódy sa zmenili prostredníctvom diskusií o tom, aký obsah alebo skúsenosti vedú k vzdelanému jednotlivcovi alebo vzdelanej spoločnosti. Historicky motivácie reformy neodrážali aktuálne potreby spoločnosti. Konzistentná téma reformy zahŕňa myšlienku, že veľké systematické zmeny vzdelávacích štandardov prinesú sociálnu návratnosť zdravia, bohatstva a blahobytu občanov. Ako súčasť širších spoločenských a politických procesov sa termín reforma vzdelávania vzťahuje na chronológiu významných, systematických revízií vykonaných s cieľom zmeniť vzdelávaciu legislatívu, štandardy, metodológiu a politiku ovplyvňujúcu štátny školský systém tak, aby odrážali potreby a hodnoty súčasnej spoločnosti (Goertz, 1995).

Reformy (ne)reflektujúce zmeny spoločnosti

Súčasnú slovenskú školstvo nestíha reflektovať na novinky a zapracovávať ich nielen do obsahu vzdelávania, ale často ani metód a foriem práce učiteľov. Vysoké školy nedokážu s predstihom pripravovať svojich absolventov na pôsobenie v školách. Zmenili sa spoločenské vzťahy, model riadenia škôl, komunikácia nadriadených s podriadenými, učiteľov s rodičmi a rodičov s učiteľmi. Zásadne sa zmenila komunikácia žiakov navzájom, ale aj s učiteľmi. Žiaci majú úplne iné vzory a modely správania, ako ich rodičia v ich veku, rodičia a dospelí vrátane učiteľov hľadajú orientačné body vo svojom živote.

Reforma školstva vo všeobecnosti znamená neustále úsilie o modifikáciu a zlepšenie inštitúcie vzdelávania. Vzdelávanie ako sociálna inštitúcia zohráva integrálnu úlohu v procese socializácie. Socializácia sa vo všeobecnosti skladá z odlišných medzigeneračných a vnútrogeneračných procesov. Obidve zahŕňajú harmonizáciu postojov a správania jednotlivca s ich socio-kultúrnym prostredím (Singh-Manoux, Marmot, 2021). Reforma vzdelávania je proces neustáleho prerokovania a reštrukturalizácie vzdelávacích štandardov tak, aby odrážali neustále sa vyvíjajúce súčasné ideály sociálnej, ekonomickej a politickej kultúry. Reformy môžu byť založené na zosúladení vzdelávania so základnými hodnotami spoločnosti (Gutmann, 1999). Reformy, ktoré sa pokúšajú zmeniť základné hodnoty spoločnosti, môžu spájať iniciatívy alternatívneho vzdelávania.

Učiteľ autoreguluje sám seba

Mareš (2013) prostredníctvom projektívnej techniky tridsaťštyri neukončených podnetových výrokov zoskupených do šiestich celkov hľadal odpovede na to, v čom spočívajú rozdiely medzi učiteľmi pri ich vlastnej realizácii vyučovania zacielené na osobnú zodpovednosť učiteľa pri plánovaní, stanovení učebných cieľov transformácii učiva (výbere vyučovacích foriem a metód, kritériách hodnotenia vyučovacích výsledkov žiakov, jeho postojov a profesionálnych vzťahov). Mareš v inej práci vysvetľuje, že učiteľovo poňatie výučby je premenná, ktorá funguje ako určitý „filter“. Modifikuje snahy meniť pedagogickú realitu „zhora“. Učiteľ zo zákonov, vyhlášok, metodických pokynov, príkazov a doporučení akceptuje časť, ktorú si častokrát sám upraví podľa svojho, niektoré odmietne úplne. Učiteľovo poňatie výučby zároveň modifikuje aj pôsobenie „zdola“. Prostredníctvom tohto filtra učiteľ posudzuje vlastné názory, činnosť a výsledky svojich žiakov, ich rodičov, kolegov i laickej verejnosti.

Učiteľ autoreguluje sám seba a zároveň organizuje svoje aktivity v súlade s vlastným Ja. Nie je vydaný napospas prostrediu, ani svojim inštinktom. Dokáže konať v súlade so svojimi potrebami a modifikovať svoju činnosť podľa ich zdarných aj menej zdarných výsledkov. Toto všetko nás vracia k úvahám nad tým, že je to práve učiteľ a jeho činnostné pôsobenie v interakcii so svojimi žiakmi v pedagogickom prostredí, ktoré spoluurčuje, akým učiteľom bude. Avšak učiteľ napriek podnetnosti svojho prostredia, profesijnej kompetentnosti a dlhoročnej pedagogickej skúsenosti stratí dôveru vo vlastné kvality a vlastný úspech – *vlastnú potenciálnu váhu*, môže sa tým doviest' k neúspechom a pocitom zbytočnosti každodenného snaženia. Nazdávame sa, že takýto učiteľ pravdepodobne nedokáže rozpoznávať a pripravovať vhodné podmienky a úlohy pre rozvíjanie vnútorného potenciálu našich detí. Napokon reálna spoločenská užitočnosť neúspešného učiteľa môže klesať a tým učiteľstvo v ňom môže postupne strácať úctu (Bandura, 1978).

Učiteľ v dobrej psychickej a fyzickej kondícii má podľa Gavoru (2008) potenciality prekonávať i obťažné situácie a krízy čo podporuje jeho self-efficacy. Unavený, vyčerpaný učiteľ alebo ten, kto prežíva obdobie profesijnej krízy (buď v zmysle aktuálnej, alebo dlhodobo ako dôsledok syndrómu vyhorenia), pravdepodobne prestane dôverovať svojim potenciálitám. Avšak aj tu hrá dôležitú úlohu to, aký význam učiteľ pripisuje týmto vzniknutým alebo pretrvávajúcim príznakom.

Kompetentnosť súčasných učiteľov

Učiteľia si zaslúžia dôstojné ohodnotenie, žiadajú zvýšenie plátov v školstve i lepšie podmienky. Odborový zväz pracovníkov školstva a vedy na Slovensku uviedol, že legitímne požiadavky k reforme od pedagógov z praxe boli odignorované. Problém je to preto, že

reformu v praxi bude robiť pedagogický zbor, teda ten pedagogický zbor, ktorý bol pri jej príprave odstavený na vedľajšiu koľaj. Ako dopadne ďalšia reforma vzdelávania bez zaangažovanosti pedagógov? Ako dopadne táto reforma, keď namiesto demokratického dialógu čo a ako zmeniť, je ten dialóg len predstieraný?

Zložitosť výchovno-vzdelávacieho procesu a najmä nové a náročnejšie požiadavky spoločnosti sústavne zvyšujú nároky na prácu učiteľa, preto sa v tomto zmysle prehodnocujú a dotvárajú viaceré známe, či menej známe požiadavky spojené s prácou učiteľa. Veľmi významnou oblasťou, ktorá v súčasnosti rezonuje v pedagogickej teórii, je oblasť kompetencií učiteľa, ktoré sa v ostatných rokoch stali mimoriadne aktuálne, čo súvisí najmä s meniacimi a rozširujúcimi sa funkciami školy a požiadavkami na prácu učiteľa. Kým v minulosti sa zdôrazňovali predovšetkým výchova a vzdelávanie, dnes plní škola viaceré úlohy a funkcie, preto potrebuje učiteľa ovládajúce viaceré kompetencie, ktoré sa spájajú s jeho pedagogicko-didaktickou prácou (Hupková, Petlák, 2004).

S vývojom spoločnosti a informačných technológií sú v súčasnosti na povolanie učiteľa kladené čoraz vyššie požiadavky. Učiteľ dnes zastáva mnoho funkcií, ktoré do jeho činnosti prinášajú nové činitele a on si musí vedieť poradiť. Je inovátor, manažér, konzultant, prieskumník aj tvorivý zamestnanec, čo si však v prvom rade vyžaduje jeho profesijný rozvoj. Je zahltený najmä administratívnou činnosťou, pre ktorú je potrebný nielen čas, ale aj jeho šikovnosť, čím si uberá z kvalitnej prípravy na vyučovaciu jednotku a tiež zo získavania potrebných informácií pre seba a svoj rozvoj.

Vašutová (2004) pri definovaní kľúčových kompetencií vychádza zo správy Európskej komisie „Vzdelávanie pre 21. storočie“, pričom profesijné kompetencie člení do týchto skupín: odbornopredmetové; didaktické a psychodidaktické; všeobecnopedagogické; diagnostické a intervenčné; sociálne, psychosociálne a komunikatívne; manažérske a normatívne; profesijné a osobnostno-kultivujúce. Keďže učiteľ pôsobí a vychováva aj svojou osobnosťou a správaním, medzi základné požiadavky kladené na učiteľa patria aj požiadavky na učiteľove osobnostné vlastnosti, ako sú charakterovo-vôľové vlastnosti; pracovné vlastnosti; spoločensko-charakterové vlastnosti; intelektuálne vlastnosti; citovo-temperamentové vlastnosti (Ďuričková, 1999).

Ako vnímajú učelia svoju profesiu

Na základe vyššie uvedených faktov sa domnievame, že na učiteľov sú kladené niekedy až neprimerané požiadavky. Okrem toho, súčasne prebiehajúca reforma vzdelávania sa deje bez vypočutia si požiadaviek učiteľov. Problematikou vzťahujúcou sa k nerešpektovaniu autority učiteľov sa zaoberáme približne štyri roky. Podrobne spracované dáta sú bližšie opísané a analyzované v knihe Škola nie je výchovný tábor. Belešová (2023) v nej na základe autentických príbehov učiteľov opisuje súčasný stav nielen nerešpektovania autority voči učiteľom zo strany žiakov, ale aj ich rodičov.

V nasledujúcej časti príspevku prinášame pohľad na to, ako učelia v základných školách vnímajú samých seba, aké povinnosti musia neustále riešiť a ktoré roly častokrát nahrádzajú. V realizovanom prieskume sme sa zamerali na zisťovanie charakteristík súčasných učiteľov základných škôl. Rozhodli sme sa pre kvantitatívny zber dát, pričom sme si nekládli výskumné otázky, hypotézy, nepoužili sme významnejšie štatistické spracovanie. Naším cieľom bolo získať konkrétne odpovede, ktoré budú mať hlavne informačný charakter. Vytvorili sme online dotazník, ktorý bol adresovaný skupinám externých študentov učiteľských smerov. Výskumnú vzorku tvorilo viac ako 250 učiteľov z celého

Slovenska. Najviac zastúpenú vzorku tvorili učitelia primárneho vzdelávania (48 %). Nižšie prezentujeme výber z odpovedí.

- Učiteľ stratil svoju autoritu, vážnosť a úctu v spoločnosti pred rodičmi aj žiakmi.
- Učiteľ musí naučiť a vychovať žiakov, ale nesmie sa sťažovať na nevhodné správanie dnešných elitných detí.
- Na súčasného učiteľa sa v súčasnosti kladú veľké nároky. Je vystavovaný stresu a tlaku zo strany rodičov, ale aj vedenia školy. Snaží sa dať deťom len to najlepšie a naučiť ich všetko potrebné.
- Rieši rodinné, psychické, výchovné aj vzdelávacie problémy žiakov.
- Učiteľ je osobnosť, ktorá musí dnes riešiť oveľa viac administrácie ako princíp a poslanie, prečo sa chcel stať učiteľom.
- Práca učiteľa je veľmi náročná, vyžaduje si nesmierne veľa energie a široký záber pôsobnosti.
- Učiteľ nahrádza rodiča, akúkoľvek autoritu alebo kamaráta.
- Učitelia sú unavení, kritizovaní zo všetkých strán aj napriek snahe zlepšovať sa bez podpory nadriadených, štátu.
- Sú nedocenení, vyčerpaní, snažia sa plniť neuveriteľné množstvo pozícií a požiadaviek zo všetkých strán.
- Učitelia sú osamelí, často medzi dvoma až troma „mlynskými kameňmi“, neustále pod tlakom neurobiť chybu.
- Sú dva typy učiteľov – milujúci svoje povolanie, ochotní zdolať prekážky a neustále sa vzdelávať a potom unavení, frustrovaní, bez motivácie zlepšovať sa.
- Učiteľ je tesne pred vyhorením alebo vyhorený. Sám vo svojej práci nevidí zmysel, pretože nezmyselnosť niektorých požiadaviek zo strany vedenia je frustrujúca, stráca sa význam podstatného. Tlačí sa na úspech školy v testovaní, avšak autoritám uniká, že deti, ktoré v testoch podajú dobré výkony, pretože tomu venovali veľa času, prichádzajú o morálku, empatiu, umenie. Tak narastá agresivita a nenávisť či závisť v našej spoločnosti.
- Učiteľ sa môže usilovať, akokoľvek chce, ale v súčasnosti rodičia diktujú, aké budú mať ich deti známky, ako sa k nim bude pristupovať. Rodič je pán a učiteľ len poskok.
- Učiteľ je v pozícii obetného baránka, ktorý nie je všemohúci spasiteľ svet, ak neexistuje kvalitná spolupráca vo vzťahu učiteľ, žiak a rodič.
- Súčasný učiteľ značne zlenivel v porovnaní s učiteľmi, ktorí vykonávali toto povolanie kedysi, a to najmä pri príprave na vyučovanie, pretože existuje veľké množstvo „pomocníkov“ v rôznej forme (interaktívna tabuľa, interaktívne hry, zbierky, pracovné zošity, PC, internet). Zároveň vnímam súčasné učiteľstvo ako neadekvátne ohodnotené povolanie, pretože práca učiteľa sa nekončí posledným zvončením v škole, ale často je to stále prebiehajúca práca (príprava na výučbu, oprava písomiek, diktátov, kontrola zošitov, pracovných listov, ďalšie vzdelávanie, kurzy, školenia). Zároveň je dôležité povedať, že nie je učiteľ ako učiteľ. Niektorý učiteľ považuje svoju prácu za poslanie, no iný pracuje „len do výšky svojho platu“.
- V súčasnosti je to veľmi náročné povolanie, ktoré si vyžaduje veľa energie, každodennej motivácie a schopnosti nevzdávať sa. Niekedy bolo učiteľské povolanie viac spoločensky hodnotné. Dnes sú však najväčšími odborníkmi na

výchovu a vzdelávanie hlavne tí, ktorí ani len netušia, s akými ťažkými problémami sa učitelia dennodenne stretávajú. Dnešný učiteľ je preto občas doslova martýrom.

- Je úplný chudák, ktorý sa snaží dodržiavať všetky pravidlá, školský poriadok a je spravodlivý, no aj tak sa nájde rodič, ktorý je schopný urobiť mu zo života peklo.
- Súčasný učiteľ v základnej škole má veľmi psychicky náročnú prácu, pretože okrem príprav na výučbu musí riešiť nezaujímajúcich žiakov o učenie, ktorý vyplýva z celkovej situácie v našej spoločnosti. Každý deň je nutné presviedčať žiakov, aby sa učili, snažili, vzájomne si pomáhali.

Vyššie uvedené výroky učiteľov nie sú priaznivé a mnohé z nich sú na zamyslenie. Toľko negatív uvedených v týchto odpovediach svedčí o tom, že učiteľ je doslova na pokraji vyhorenia, rezignácie, bezmocnosti, absolútnej demotivácie, ktorý svoju profesiu vykonáva „zo zotrvačnosti“. Ak k tomu pripočítame reformu, ktorá sa v najbližších rokoch stane skutočnosťou, možno len tajne dúfať, že deti v školách bude mať kto učiť.

Záver

Učiteľ je nositeľom a sprostredkovateľom výchovy a vzdelávania. Má pri nej rozhodujúce postavenie. Svojím profesijným pedagogickým pôsobením vstupuje do zložitého systému sociálnych a interpersonálnych vzťahov. Van den Borre et al. (2021) sa pozreli na problematiku predčasného odchodu učiteľov v širšom kontexte. Zistili, že to, ako dlho učiteľ plánuje zostať v profesii, veľmi úzko súvisí s tým, aká osobnosť sa stane učiteľom. Jednotlivci, ktorí si splnili svoje sny, jednotlivci, ktorí cítia, že spoločnosť si váži učiteľskú profesiu, a jednotlivci, ktorí majú silnú vnútornú motiváciu zostať v profesii dlhšie, zostávajú v profesii dlhšie. Štúdia tak ukazuje, že profil učiteľa je kľúčový pre budovanie kvalitnej a stabilnej vyučovacej základne a že výberové procesy môžu v tomto ohľade zohrávať významnú úlohu.

Niektorí autori skúmali vplyv jednotlivých faktorov v širších súvislostiach. Napríklad Saatcioglu (2020) analyzoval súlad charakteristik jednotlivca s požiadavkami učiteľskej profesie. Pritom vychádzal z predpokladu, že vhodnosť jednotlivca pre určité povolanie je prediktorom jeho zotrvania v profesii – čím viac jednotlivec spĺňa požiadavky, tým je vhodnejším kandidátom. Na základe rešerše literatúry dospel k záveru, že učitelia, ktorí majú lepšie zručnosti a lepšie dispozície na výkon svojho povolania, sú efektívnejšími pracovníkmi a majú nižšiu mieru fluktuácie, pretože vyššia úroveň dodržiavania predpisov zvyšuje ich odhodlanie vykonávať prácu a podporuje ich odolnosť a zvyčajne sú zdrojom vnútorných odmien potrebných na podporu ich vytrvalosti.

Od vyučujúcich sa očakáva, že budú odborníkmi a odborníčkami vo vyučovanej predmetovej oblasti a taktiež, že budú poznať a aktívne využívať široké spektrum metód a foriem výučby. Z charakterových vlastností sa od nich očakáva napr. kreativnosť, inovatívnosť, extrovertnosť, morálnosť a empatia. Vysoké očakávania od učiteľov môžu mať však dvojsečný efekt (Hall a kol., 2019). Na jednej strane môžu práve vysoké očakávania prilákať tých najkvalitnejších uchádzačov o učiteľské štúdium, ktorí sa ich nezlaknú a budú ich chcieť vo svojej práci naplniť. Na strane druhej môžu mnohých talentovaných a zanietených žiakov odradiť od štúdia učiteľského odboru alebo motivovať absolventov učiteľských odborov, aby z učiteľskej profesie prešli do inej. A to hlavne v podmienkach, keď vysoké očakávania nie sú v súlade s finančným a spoločenským ocenením. V kombinácii s negatívnym spoločenským vnímaním učiteľskej práce môžu

privysoké očakávania taktiež dohnať mnohých súčasných učiteľov k vyhoreniu a demotivácii.

Bibliografia

- Bandura, A. 1978. Self-efficacy. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. In: *Advances in Behaviour Research and Therapy*, vol. 1, no. 4, pp. 139-161. [https://doi.org/10.1016/0146-6402\(78\)90002-4](https://doi.org/10.1016/0146-6402(78)90002-4)
- Belešová, M. 2023. *Škola nie je výchovný tábor*. Bratislava: GRADA Slovakia s.r.o., 288 s. ISBN 978-80-8090-505-7.
- Ďuričeková, M. (1999). *Psychológia žiaka a učiteľa*. Prešov: FHPV PU v Prešove, 100 s. ISBN 80-88722-79-9.
- Gavora, P. 2008. Učiteľovo vnímanie svojej profesijnej zdatnosti (Self-efficacy), Prehľad problematiky. *Pedagogika*, roč. 58, č. 3, s. 222-235.
- Goertz, M. E. 1995. *Studies of Education Reform: Systemic Reform. U.S. Dept. of Education, Office of Educational Research and Improvement, Office of Reform Assistance and Dissemination*. Rutgers: The State University of New Jersey, 168 p. ISBN 978-01-60488665.
- Gutmann, A. 1999. *Democratic Education (Revised Edition)*. Princeton University Press, 334 p. ISBN 978-06-91009-16-2.
- Hall, R., Dráľ, P., Fridrichová, P., Hapalová, M., Lukáč, S., Miškolci, J., Vančíková, K. 2019. *Analýza zistení o stave školstva na Slovensku: To dá rozum*. Bratislava: MESA10. Dostupné na: <https://analiza.todarozum.sk>
- Hupková, M., Petlák, E. 2004. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava: IRIS, 135 s. ISBN 978- 80-89018-77-7.
- Mareš, J. 2013. *Pedagogická psychologie*. Praha: Portál, 704 s. ISBN 978-80-26201-74-8.
- Saatcioglu, A. 2020. Teacher persistence as a function of teacher-job fit: Evidence from a large suburban district, 2010–2015. In: *Teaching and Teacher Education*, vol. 94. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103121>
- Singh-Manoux, A., Marmot, M. 2021. "Role of socialization in explaining social inequalities in health". In: *Social Science & Medicine*, vol. 60, no. 9, pp. 2129-2133. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.08.070>
- Van den Borre, L. et al. 2021. Early career teacher retention intention: Individual, school and country characteristics. In: *Teaching and Teacher Education*, vol. 105. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103427>
- Vašutová, J. 2004. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno: Paido, 190 s. ISBN 80-7315-082-4.

doc. Mgr. Mária Belešová, PhD.

Katedra predprimárnej a primárnej pedagogiky PdF UK v Bratislave
813 34 Bratislava, Račianska 59
belesova@fedu.uniba.sk